

*Слоневська І. Б.,**кандидат філософських наук,
доцент кафедри культурології та зарубіжної літератури
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії**Пірошенко С. Ю.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри культурології та зарубіжної літератури
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*

ФЕНОМЕН НЕОВІКТОРІАНСЬКОГО РОМАНУ В СУЧАСНОМУ КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті розглядається феномен неовікторіанського роману як особливого літературного жанру в контексті британського постмодернізму, однією з найпомітніших особливостей якого є яскраво виражений інтерес до минулого з його культурною спадщиною.

Авторками визначено, що сучасний англійський роман слугує продовженням традицій англійського роману, трансформованого через нові епохальні зміни. Підкреслено, що особливу роль у гуманітарному дискурсі британців відіграє суперечлива Вікторіанська доба. Висвітлюється реалізація авторитету минулого як специфічної особливості національного менталітету, на основі якого вибудовується концепція неовікторіанського роману. Діалог епох стає ключовою та визначальною рисою неовікторіанських романів. Письменники звертаються до життєвого устрою епохи вікторіанства та сучасності з різними цілями. Проте об'єднує їх ностальгія та глибока зацікавленість історією. Спадщина вікторіанства розглядається та переосмислюється очима постмодерної людини.

Доведено, що неовікторіанський роман є різновидом такої важливої жанрової форми англійської постмодерністської літератури, як історіографічний роман. Він реалізується як інтертекстуальний діалог між сучасною англійською літературою та прецедентними текстами вікторіанської епохи.

Зазначено, що література вікторіанської доби слугує метатекстом для постмодерністської парадигми, у якій розгортається творчість провідних британських письменників сучасності (це, зокрема, П. Акройд, Дж. Барнс, А. Баєтт, М. Бредбері, К. Ішігуро, І. Мак'юен, Л. Джонс, Г. Свіфт, С. Вотерс, М. Спарк, Дж. Фаулз та інші).

Акцентовано на тому, що художні тексти, об'єднані інтересом митців до вікторіанської доби, є різноманітними як за темою, так і за жанрово-стилістичними особливостями, а отже, є термінологічна невизначеність щодо роману, головним героєм якого є вікторіанська епоха. Відтак проаналізовано провідні контроверсійні концепції зарубіжних літературознавців, чії ідеї формують сучасний критичний дискурс «неовікторіани» (Дани Шиллер, Волтера Хоутона, Саллі Шаттлворт, Річарда Гілмора), а також вітчизняних дослідників зазначеної проблеми (серед яких, зокрема, Юлія Скороходько та Олена Тупахіна).

Ключові слова: англійський постмодерністський роман, історіографічний роман, вікторіанство, неовікторіанський роман, інтертекстуальність, «неовікторіана», прецедентний текст, критичний дискурс.

Постановка проблеми. Сучасний літературний процес активно демонструє яскраво виражений інтерес до минулого з його культурною спадщиною. З огляду на зазначену соціокультурну інтенцію постмодерністська література є інтертекстуальним діалогом, що відбувається між попередніми культурними епохами, ідеями, авторами, творами й образами та сучасним дискурсом. У вимірі британської постмодерністської літератури найбільшу зацікавленість у такому діалозі викликає вікторіанська доба. Британські автори демонструють метаісторичну присутність минулого в сучасній картині світу, і саме така «зачарованість історією» визначає найяскравіший літературний пошук письменників Великобританії, постає в найбільш резонансних творах новітньої англійської літератури, що детермінувало прикметну для англійського постмодерного роману жанрову модифікацію, якою є неовікторіанський роман.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичний дискурс неовікторіанського роману є досить контроверсійним. Жанрова модифікація вікторіанського роману спричинила наприкінці 90-х рр. XX ст. появу низки нових термінів на позначення цього літературного феномену. Так, термін «неовікторіанський роман» супроводжується низкою різновидів: псевдовікторіанський, ретровікторіанський, поствікторіанський (Д. Борман, М. Бомонт, Р. Гілмор, К. Гутлебен, Д. Сазерленд, Л. Хедлі, С. Шаттлворт та інші).

У пострадянському науковому просторі також дедалі частіше з'являються ґрунтовні дослідження з проблем англійського постмодерністського роману та його жанрових аспектів. Так, привертають увагу дослідження щодо жанрових особливостей англійського постмодерністського роману, здійснені Н. Даниленко, О. Левицькою, В. Пестеревим, Н. Смирною, А. Стівною, О. Толстих, О. Тупало, Ю. Шубою та іншими науковцями. У площині британського роману активно розробляється проблема літературної рецепції, якою займаються О. Бойніцька, О. Козюра, Т. Кушнірова, А. Кучера, Н. Литовченко та інші вітчизняні фахівці. У контексті завдання нашого дослідження актуальною комплексною науковою розвідкою є монографія Олени Тупахіної «Вікторіанський метанаратив у дискурсі постсучасності: літературний вимір», а також здійснена авторкою спроба уніфікації термінологічного поля вікторіанських студій у статті «Вікторіанська спадщина в дзеркалі постмодерністської рецепції: термінологічний аспект» [1].

Метою статті є аналіз феномену неовікторіанського роману (як інтертекстуального діалогу прецедентних вікторіанських і постмодерністських текстів) та відображення «неовікторіани» в сучасному зарубіжному й вітчизняному критичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Нова постмодерністська концепція історії однією із засад вважає твердження про те, що історія – це лише офіційно прийнята розповідь про минуле, а отже, ця розповідь так само частково її відтворює, як і будь-який інший текст. Так, художній текст у поєднанні з традиційним історичним романом XIX ст. зумовив появу самобутнього жанрового англійського роману – історіографічного метарomanу. Паралельно з осмисленням історії в англійському історіографічному романі XX ст. спостерігається тенденція до нового прочитання літератури минулих століть.

У цьому контексті особливу роль у гуманітарному дискурсі британців відіграє Вікторіанська доба, яка викликає контроверсійне осмислення. Правління королеви Вікторії, більш пізня Едвардіанська епоха в сучасному окресленні межі XX–XXI ст. позиціонується як «стара добра Англія», як період формування британської національно-культурної ідентичності, утілення традиційних рис національного характеру, становлення особливого культурного феномену Englishness – «англійськості», який своє найяскравіше відображення отримав саме в літературі епохи. Водночас так звана «вікторіанська мораль» – кодекс правил і норм належної поведінки в суспільстві – для багатьох досі є метафорою лицемірства та святенництва, менторського пафосу й гіпертрофованого пуританства, подвійних суспільних стандартів, забобонів та обмежень. Відтак відбувається безперервна й активна переоцінка вікторіанської моделі культури, яка отримує найповніше втілення в модерністських і постмодерністських художніх практиках.

Прикметно, що «реабілітація» вікторіанства особливо пов'язана з епохою тетчеризму (80–90 рр. XX ст.), коли відчутних обертів набуває ностальгія за величним минулим, втраченою ідентичністю, тією «англійськістю», яку в одній зі своїх версій намагається актуалізувати неовікторіанський роман як репрезентант англійського постмодернізму, що вирізняється традиційністю, яка включає в себе такі складники, як зв'язок із дореалістичною англійською літературою, реалістичний компонент, а також тісний зв'язок із модернізмом початку століття.

Отже, цілком очікувано, що одним із найбільш яскравих історичних і літературних періодів для авторів постмодерних романів стало вікторіанство, зокрема висока доба англійського роману, що тривала з 1837 р. по 1901 р. Не дарма її розглядають як золотий фонд англійської літератури, один із найвищих злетів світової культури, період елітарної класики, а отже, вона давно стала метатекстом для всіх подальших літературних пошуків і постмодерністських експериментів, становить надтекстову єдність, у якій розгортається творчість чи не всіх найпомітніших сучасних британських письменників (це, зокрема, П. Акройд, Дж. Барнс, А. Баєтт, М. Бредбері, К. Ішігуро, І. Мак'юен, Дж. Лодж, С. Перрі, Г. Свіфт, С. Уотерс, М. Спарк, Дж. Фаулз та інші). Читач, обізнаний із сучасними британськими авторами, легко відшукає інтертекстуальний діалог із вікторіанською літературою як на сторінках краще відомих українському читачеві романів «Залишок дня» (К. Ішігуро), «Земля води» (Г. Свіфт), «Спокута» (І. Мак'юен), «Подруга

французького лейтенанта» (Дж. Фаулз), так і в менш відомих «Володіти» (А. Баєтт), «Тонка робота» (С. Уотерс), «Змій з Ессеку» (С. Перрі) тощо. Митці, яких об'єднує причетність до неовікторіанського дискурсу, незважаючи на спільність жанру, пропонують власне прочитання вікторіанської епохи, надаючи їй різного значення й цінності.

Сам термін «неовікторіанський роман» уперше з'явився у статті Дани Шиллер «The Redemptive Past in the Neo-Victorian Novel», у якій авторка визначила сутність його як історичного роману, що поєднує в собі постмодерністську історіографічність із традиційним культурно-історичним підходом. Вона зазначила: «Я застосовую термін “неовікторіанський роман” до тих романів, у яких актуалізується постмодерне трактування історії та де події хоча би частково відбуваються у XIX столітті <...> де описуються нові пригоди відомих вікторіанських персонажів» [2, с. 557].

Відомий дослідник вікторіанства як соціокультурного феномену Волтер Хоутон у своїй книзі «The Victorian Frame of Mind: 1830–1870» («Грані вікторіанської свідомості: 1830–1870-ті рр.») висловив упевненість у тому, що багато зачатків сучасної свідомості можна простежити ще у джерелах вікторіанської свідомості [3]. Відповідно, науковець підкреслює існування нерозривного зв'язку між сучасною свідомістю та свідомістю вікторіанською. Із цією тезою згодна російська дослідниця О. Толстих, на переконання якої вікторіанські цінності, вікторіанський стиль, вікторіанський склад розуму, вікторіанський кодекс джентльмена незмінно реконструюються на сторінках сучасних творів. І в такий спосіб виникає нова модифікація вікторіанського роману – неовікторіанський роман, «такий тип сучасного англійського роману, який є не чим іншим, як одночасно реконструкцією та деконструкцією вікторіанського роману» [4, с. 11–12].

Саллі Шаттлворт, професорка англійської літератури Оксфордського університету, яка спеціалізується на літературі вікторіанської доби («Charlotte Brontë and Victorian Psychology», 1996 р.), називає різновид постмодерністського історичного роману «ретровікторіанським» і вважає, що рушійною силою для його написання є ностальгічна криза та драма втраченої віри, оскільки у XX ст. спостерігається втрата ціннісних орієнтирів і прискорений ритм життя в постіндустріальному суспільстві [5, с. 221].

Досліджуючи постмодерністський роман, Дана Шиллер акцентує увагу на двох типах неовікторіанського роману, надаючи їх детальну характеристику [2]. Перший тип являє собою імітацію вікторіанського стилю з дотриманням усіх його меж (таку стилізацію – у дусі сестер Бронте – можна побачити, наприклад, у повісті А. Баєтт «Янгол подружнього життя»). До другого типу належать романи, для яких характерне звернення до вікторіанської епохи як до об'єкта дослідження з їх подальшим філософським осмисленням та організацією тексту в дусі постмодернізму. Таких творів незрівнянно більше. Серед найвідоміших – «Велика Лондонська пожежа», «Чаттертон», «Нотатки Платона» Пітера Акройда; «Володіти», «Одержимість» Антонії Баєтт; «Подруга французького лейтенанта» Джона Фаулза та багато інших. Варто зауважити, що зародження неовікторіанського роману відбувається в 60-х рр. XX ст., і пов'язують його саме з виходом уже згаданого роману «Подруга французького лейтенанта» Дж. Фаулза. Його роман є своєрідним продуктом, що поєднує в собі різні стилі, жанри

та алюзії на вікторіанських (і не тільки) письменників, художників та науковців.

На нашу думку, на більш детальну увагу заслуговує спроба визначення та класифікації, здійснена Р. Гілмором, автором фундаментальної роботи «Using the Victorians: the Victorian Age in contemporary fiction. Rereading Victorian fiction». Автор унаслідок дослідження основних неовікторіанських романів класифікує їх на декілька типів [6]. Загалом він формує шість груп, наділяючи кожен певними ознаками:

1) історичні романи, написані на сучасний лад, без глибокого втручання в оповідну манеру, проте з власною інтерпретацією минулого. Це, наприклад, роман А. Баєтт «Ангели та комахи»;

2) пастиш і пародія. У цій групі дослідник чітко виділяє роман Чарльза Паллісера «Квінканкс», який є пастишем мотивів та навіть самих творів Ч. Діккенса;

3) інверсія вікторіанської ідеології. Прикладом є роман Джорджа Макдональда Фрейзера «Флешмен», у якому головним героєм є негідник, що вперше з'являється в романі Томаса Х'юза. Проте у власному романі автор зображає персонажа в іншому світлі, розповідаючи про те, як склалася його доля [6, с. 189–190];

4) тип романів, що ставить під сумнів вікторіанські художні норми. Прикладом є роман «Подруга французького лейтенанта» Дж. Фаулза, що пародіює форму вікторіанського роману;

5) сучасна переробка або закінчення вікторіанської прози. Як приклад Р. Гілмор наводить роман Джин Ріс «Антуанетта», що є приквелом класичного вікторіанського роману «Джейн Ейр» Шарлотти Бронте;

6) дослідницький роман, яром якого стає вивчення вікторіанської літератури, що є центром або предметом книги. До цього типу належать романи «Володіти» А. Баєтт, «Хороша робота» Девіда Лоджа та частково «Після всього» Грема Свіфта [6, с. 190].

Ще один підхід до класифікації зазначеного жанру – за принципом відповідності періоду написання неовікторіанського роману. Його бере за основу С. Онега («Metafiction and Myth in the Novels of Peter Ackroyd Text») та розподіляє авторів на групи. Дослідник виділяє два покоління: старше (50–60-ті рр. ХХ ст.) та молодше (з 80-х рр. ХХ ст.). Важливими в такому розподілі є не лише хронологічні межі, а й сама поетика, яку використовують автори у створенні власних неовікторіанських творів. Романи старшого покоління більше віддані постмодерністській традиції, глибше спрямовані на реалізацію саме постмодерністських концепцій, тоді як молодше покоління більше сконцентроване на передачі історичного духу вікторіанської епохи. Так, С. Онега до старшого покоління відносить твори У. Голдінга та Дж. Фаулза, а до молодшого – твори П. Акройда, А. Баєтт, Дж. Барнса, Ч. Паллісера та інших митців [7].

Безперечно, такий поділ дуже умовний, тому багато дослідників вносять свої корективи. Наприклад, Ю. Скороходько в монографії «Неовікторіанський роман молодшого покоління» виокремлює третє покоління, хронологічні межі якого починаються з кінця 90-х рр. ХХ ст. та тривають до 2000-х рр. Авторка називає його істинно неовікторіанським і стверджує, що неовікторіанський роман наразі виходить далеко за межі постмодерністської літератури, завдяки чому відбувається його стрімке зростання та розвиток [8, с. 55].

На переконання Ю. Скороходько, найбільшого відображення набувають сенсаційний, детективний та спектральний романи, а саме їх мотиви таємниці, загадки, злочину, чогось надприродного, динамізму тощо. Роман виховання також утілюється в неовікторіанській прозі, проте зовсім не з дидактичного та моралізаторського боку – він знаходить себе у прагненні до саморозвитку й самореалізації персонажів. Неовікторіанський постколоніальний роман також уплітається в англійську літературну традицію, створює чудернацьке поєднання вікторіанської Англії та неанглійського Сходу [8].

На нашу думку, саме такі концептуальні положення пояснюють жанрове розмаїття неовікторіанського роману, яке утворюють постколоніальний і роман-виховання, біографічний і детективний, сімейна сага та готичний, дослідницький і постіндустріальний, ба навіть готичний і стімпанк, у яких відроджена й дотепер культивується вікторіанська естетика.

Вітчизняний літературознавчий дискурс також активно представлений дослідженнями неовікторіанського роману. Так, вікторіанський текст в англійському постмодерністському романі кінця ХХ ст. досліджує А. Кучера; вікторіанський і неовікторіанський роман в інтертекстуальному діалозі культур є предметом аналізу в публікаціях Ю. Шуби, О. Левицької, Н. Литовченко [5]; харківська дослідниця Г. Стобба в публікаціях, присвячених неовікторіанському роману, аналізує жанрову своєрідність і тенденції розвитку англійського постмодерністського роману кінця ХХ – початку ХХІ ст. [9].

Базові культурні концепти вікторіанської доби, як-от імперія, колонії, мораль, наука, релігія, домівка та родина, вікторіанська людина, джентльмен і леді, виокремлюють Т. Некряч та Ю. Чала [10]. З такими висновками певною мірою корелює монографія Олени Тупахіної «Вікторіанський метанаратив у дискурсі постсучасності: літературний вимір», у якій авторка аналізує неовікторіанський роман, виокремлює дискурси травми, пам'яті й ностальгії як такі, що наративізуються в сучасній вікторіані та детермінують інтерпретаційні стратегії деструкції і реконструкції, відтворювані в неовікторіанському романі [1].

Попри різні аспекти здійснених досліджень, науковці сходяться на тому, що вікторіанська література стала величезним прецедентним текстом для творчості сучасних англійських письменників. Отже, ми можемо говорити про різні підходи до аналізу феномену неовікторіанського роману, хоча такий аналіз не є всеохопним і має загалом суб'єктивний характер.

Висновки. Істотна роль літературної традиції в поетиці англійського роману другої половини ХХ ст. зумовлена авторитетом минулого як невід'ємним компонентом англійської національної самосвідомості, що визначило такі особливості англійської літератури цього періоду, як поглиблений зв'язок із літературною традицією минулих епох та «традиційність» національного варіанту постмодернізму. У неовікторіанському романі здійснюється інтертекстуальний діалог із вікторіанською епохою, під час якого автор сучасного тексту переосмислює та інтерпретує не лише вікторіанську літературу, а й вікторіанську культуру загалом.

Нам імпонує думка Дани Шиллер, згідно з якою нові тексти або переглядають конкретні вікторіанські попередники, або моделюють нові пригоди для знайомих вікторіанських персонажів, або створюють нові вікторіанські вигадки, що імітують літературні умовності ХІХ ст.

Не дивно, що зарубіжні та вітчизняні дослідники активно звертаються до літературного феномену, яким є неовікторіанський роман, про що свідчить широкий сучасний критичний дискурс, частина якого була предметом аналізу, здійсненого в нашій публікації.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні способів трансформації вікторіанського тексту в неовікторіанському романі та поетики конкретних художніх текстів крізь призму множинних особливостей «неовікторіани» як літературного феномену постмодерну.

Література:

1. Тупахіна О. Вікторіанська спадщина в дзеркалі постмодерністської рецепції: термінологічний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2014. Вип. 10. Т. 2. С. 23–28.
2. Shiller D. The redemptive past in the neo-victorian novel. *Studies in the Novel*. Texas, 1997. Vol. 29. Issue 4. P. 538–560. URL: <https://www.jstor.org/stable/29533234> (дата звернення: 22.10.2021).
3. Houghton W. The Victorian frame of mind. New Haven : Yale University Press, 1985. 467 p. URL: <https://yalebooks.yale.edu/book/9780300001228/victorian-frame-mind-1830-1870> (дата звернення: 20.10.2021).
4. Толстых О. Английский постмодернистский роман конца XX века и викторианская литература: интертекстуальный диалог : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.03 ; Уральский госуниверситет имени А.М. Горького. Екатеринбург, 2008. 24 с. URL: <https://www.disserscat.com/content/angliiskii-postmodernistskii-roman-kontsa-xx-veka-i-viktorskaya-literatura-intertekstualn> (дата звернення: 20.10.2021).
5. Шуба Ю. Вікторіанський і неовікторіанський роман: інтертекстуальний діалог культур. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2014. № 2(78). С. 220–229. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/literature/article/view/1275> (дата звернення: 14.04.2020).
6. Gilmour R. Using the Victorians: the Victorian Age in contemporary fiction. *Rereading Victorian fiction*. Palgrave, 2002. P. 189–200. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230371149_13 (дата звернення: 22.10.2021).
7. Onega S. Metafiction and Myth in the Novels of Peter Ackroyd Text. Columbia (S.C.) : Camden House, 1999. 214 p. URL: https://www.academia.edu/8438278/Metafiction_and_Myth_in_the_Novels_of_Peter_Ackroyd_by_Susana_Onega (дата звернення: 22.10.2021).
8. Скороходько Ю.С. Неовікторіанський роман молодшого покоління як неісторический роман: к постановке проблемы. *Assonance*. 2017. № 17. P. 23–32. URL: <https://russian.uoc.ac.in/index.php/2016-06-16-10-20-34/2017-08-14-10-57-47> (дата звернення: 21.10.2021).
9. Стовба Г. Жанрова своєрідність і тенденції розвитку англійського постмодерністського роману к. XX – поч. XXI ст. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2013. № 67. С. 191–196. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/46593016.pdf> (дата звернення: 28.10.2021).

10. Некряч Т., Чала Ю. Вікторіанська доба в українському художньому перекладі : монографія. Київ : Кондор, 2013. 194 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3502/1/Y_Chala_T_Nekriach_VDVKP_GL.pdf (дата звернення: 28.10.2021).

Slonevska I., Piroshenko S. The neo-Victorian novel phenomenon in contemporary critical discourse

Summary. The article examines the neo-Victorian novel phenomenon as a special literary genre in the context of British postmodernism, one of the most notable features of which is the interest in the cultural heritage of previous epochs.

The authors determined that modern English novel serves as English novel traditions continuation, transformed by new epoch-making changes. It is emphasized that controversial Victorian era plays a special role in British humanitarian discourse. The realization of the authority of the past as a specific feature of the national mentality, on the basis of which the concept of the neo-Victorian novel is built, is highlighted. The dialogue of epochs becomes a key and defining feature of neo-Victorian novels. Writers turn to the Victorian and modern eras for different purposes. However, they are united by nostalgia and a deep interest in history. The legacy of Victorianism is reviewed and rethought through the eyes of postmodern man.

It is proved that the neo-Victorian novel is a kind of such an important genre form of English postmodern literature as a historiographical novel, and is implemented as an intertextual dialogue between contemporary English literature and the precedent texts of the Victorian era.

The authors note that the Victorian era literature serves as a metatext for the postmodernist paradigm, which unfolds the most prominent contemporary British writers works (P. Ackroyd, J. Barnes, A. Byatt, M. Bradbury, K. Ishiguro, I. McEwen, L. Jones, G. Swift, S. Waters, M. Spark, J. Fowles, etc.).

It is emphasized that literary texts, united by the interest of artists in the Victorian era, differ in theme, genre and stylistic features. Therefore there is terminological uncertainty about the novel, the protagonist of which is the Victorian era. Thus, the leading controversial concepts of foreign and domestic literary critics are analyzed, whose ideas form the modern neo-Victorian critical discourse (Dana Shiller, Walter Houghton, Sally Shuttleworth, Robin Gilmour, as well as domestic researchers of this problem, including, in particular, Julia Skorhodko and Elena Tupakhina).

Key words: postmodern English novel, historiographical novel, Victorian Age, neo-Victorian novel, intertextuality, “Neo-Victorian”, precedent text, critical discourse.